

MAG JE HET OUDE TESTAMENT TYPOLOGISCH UITLEGGEN?

• door Gerard Kramer

DAT HET OUDE TESTAMENT VOOR CHRISTENEN EEN BIJZONDERE BETEKENIS HEEFT, IS AL EEUWEN DUIDELIJK. ER WORDT IN DE MEESTE NIEUWTESTAMENTISCHE BIJBELBOEKEN FREQUENT UIT GECITEERD. MATTHEÛS BIJVOORBEELD GAAT IN HET GESLACHTSREGISTER VAN DE HEER JEZUS TERUG TOT ABRAHAM, EN LUKAS ZELFS TOT ADAM. MATTHEÛS GEEFT OOK REGELMATIG AAN DAT WAT HIJ OVER DE HEER JEZUS SCHRIJFT, EEN VERVULLING IS VAN WAT DOOR DE OUDTESTAMENTISCHE PROFETEN IS GEZEGD.

>>

Vervulde profetie

De eerste keer doet hij dat in Matth.1:22, waar staat: 'Dit alles nu is gebeurd, opdat vervuld werd wat door de Heer gesproken is door middel van de profeet, die zei: Zie de maagd zal zwanger worden en een zoon baren, en men zal Hem de naam Emmanuel geven, dat is vertaald: God met ons'. In zijn evangelie wijst Mattheüs er constant op hoe de Oudtestamentische profetieën achter elkaar letterlijk in vervulling gaan in de door hem beschreven gebeurtenissen.

Gezaghebbende beginselen

Maar hoe deed de Heer het zelf? Hoe ging Hij om met het Oude Testament? Voor Hem was het Oude Testament behalve gezaghebbende geschiedenis ook het Woord dat op dat moment voor Hem persoonlijk gezaghebbend was. Dat blijkt in de beschrijving van de verzoeking in de woestijn in Matth.4:1-11, waar Hij de drie verzoeken van de satan pareert met drie Oudtestamentische Schriftcitaten: 'Niet van brood alleen zal de mens leven, maar van alle woord dat door de mond van God uitgaat'; 'U zult de Heer, uw God, niet verzoeken'; 'De Heer uw God zult u aanbidden en Hem alleen dienen'.

Vergelijkingen

Daarnaast laat de Heer zien dat het Oude Testament 'vergelijkenderwijs' - in analogieën - over Hem heeft gesproken. Als de schriftgeleerden en farizeeën van Hem een teken willen zien, zegt Hij dat ze slechts het teken van de profeet Jona te zien zullen krijgen. Vervolgens zegt Hij: 'Want zoals Jona drie dagen en drie nachten in de buik van het zeemonster was, zo zal de Zoon des mensen drie dagen en drie nachten in het hart van de aarde zijn. Mannen van Ninevé zullen opstaan in het oordeel met dit geslacht en het veroordelen, want zij bekeerden zich op de prediking van Jona; en zie, meer dan Jona is hier! De koningin van het Zuiden zal worden opgewekt in het oordeel met dit geslacht en het veroordelen, want zij kwam van de einden der aarde om de wijsheid van Salomo te horen, en zie, meer dan Salomo is hier!' (Matth.12:40-42).

Hier valt op dat de Heer het Oude Testament niet letterlijk citeert, maar wel twee personen die er genoemd worden, met zichzelf vergelijkt. In het geval van Jona is dat door de 'zoals-zo'-opbouw van de zin het duidelijkst. Jona was met de Heer te vergelijken, ja wees door zijn driedaagse verblijf

in de buik van het zeemonster vooruit naar het verblijf van de Heer in het graf. We zeggen dan dat Jona een type was van de Heer Jezus – maar de Heer gaat ver boven Jona uit: 'meer dan Jona is hier!' Daarnaast is de buik van het zeemonster een beeld van het graf van de Heer, hier aangeduid als het hart van de aarde.

Doordat direct daarna Salomo wordt genoemd, en de zin 'meer dan Salomo is hier' aansluitend wordt gebruikt, ligt de conclusie voor de hand dat ook Salomo naar de Heer vooruitwijst, oftewel een beeld, een type van Hem is.

Type

In Romeinen 5:14 wordt over Adam gezegd dat hij 'een voorbeeld' is van Hem die zou komen'. 'Voorbeeld' is hier in het Grieks *tupos*. Dit woord heeft de betekenis van 'beeld', 'afdruk', 'model'. Je zou dus kunnen zeggen dat het Oude Testament ons alvast afdrukken geeft van wat in het Nieuwe Testament volledig wordt onthuld. Zo is in het geciteerde vers Adam een type van Christus en is de tabernakel een type van de hemelse dingen (Hebr.8:5). Toch zit er ook iets in van 'model', iets dat richting geeft en nagevolgd moet worden. Paulus gebruikt het namelijk ook in

1Kor.10:6, als hij stelt dat bepaalde voorvallen tijdens de woestijnreis van Israël 'gebeurden tot voorbeelden (*tupoi*) voor ons, opdat wij geen begeerten in het kwade zouden hebben, zoals ook zij er begeerte in hadden'. Even verderop schrijft hij: 'Al deze dingen nu zijn hun overkomen als voorbeelden (*tupikoos*, d.i. bij wijze van typen) en zijn beschreven tot waarschuwing voor ons, op wie de einden der eeuwen zijn gekomen'.

Typologisch

Als wij tegenwoordig zeggen dat we iets typologisch uitleggen, blijken we in de praktijk vooral bezig te zijn met de eerste betekenis van het woord *tupos*, dus de betekenis 'beeld', 'heenwijzing'. Daarvoor wordt ook het woord 'schaduw' gebruikt (vgl. ons woord 'voorafschaduwning') in Kol.2:17 ('... een feest, nieuwe maan of sabbatten, die een schaduw zijn van wat zou komen, maar het lichaam (=de werkelijkheid) is van Christus'); Hebr.8:5 (zie hierboven) en 10:1 ('Want daar de wet een schaduw heeft van de toekomstige goederen, niet het beeld van de dingen zelf'). Juist de brief aan de Hebreeën bevat een overvloed van dergelijk typologisch onderwijs. De hele Oudtestamentische eredienst blijkt een voorafschaduwning, een type te zijn van de Nieuwtestamentische, hemelse werkelijkheid.

Mogen wij de Schrift zo uitleggen?

De vraag wordt wel gesteld of ook wij de Schrift zo mogen uitleggen. Mogen ook wij zomaar zeggen dat bepaalde personen of geschiedenissen typologisch naar de Heer Jezus of de Nieuwtestamentische werkelijkheid verwijzen? Moeten we ons niet tevreden stellen met die gevallen waarin de Heer zelf dit deed, of een geïnspireerde Bijbelschrijver als de apostel Paulus? Interessant is om hierbij Galaten 4:21-26 op te slaan, waar staat:

21 Zegt mij, u die onder de wet wilt zijn, luistert u niet naar de wet? 22 Want er staat geschreven dat Abraham twee zonen had, één van de slavin en één van de vrije. 23 Maar die van de slavin was naar het vlees geboren en die van de vrije door de belofte. 24 Deze dingen hebben een zinnebeeldige betekenis. Want dit zijn twee verbonden: het één van de berg Sinäi die tot slavernij baart, dat is Hagar. 25 Hagar nu is de berg Sinäi in Arabië en komt overeen met het tegenwoordige Jeruzalem, want dit is in slavernij met haar kinderen; 26 maar het Jeruzalem dat boven is, is vrij, en dat is onze moeder.

In dit gedeelte worden Abraham, zijn beide vrouwen en

hun zonen genoemd. In vs.24 staat dan: 'Deze dingen hebben een zinnebeeldige betekenis'. In het Grieks staat er *hatina estin allègoroumena*. Dit laatste woord is een vorm van *allègoreoo*, dat lett. 'anders zeggen' betekent. Er wordt dus met deze woorden (ook) iets anders gezegd, oftewel (ook) een andere, dieper liggende boodschap doorgegeven. Want ... het blijkt in deze geschiedenis ineens om twee verbonden te gaan! Zou u dat geraden hebben? Toch noemt Paulus deze manier van omgaan met het Oude Testament 'luisteren naar de wet', en dus niet: de wet laten *buikspreek*! Er klinkt het verwijt in door dat de Galaten deze manier van uitleggen niet zelf hadden bedacht. Ze waren veel met de wet bezig, maar de nota bene speciaal voor hen bedoelde boodschap daarin hadden ze gemist!

Belangrijk is natuurlijk wel dat we, als we een geschiedenis of persoon typologisch duiden, de typologische duiding niet isoleren van de rest van de Schrift. Anders gezegd: typologische uitleg van de Bijbel kan nooit nieuwe leerstellige informatie aan de Bijbel toevoegen, maar dient slechts als illustratie daarvan. De in het zojuist besproken stukje besproken verbonden worden elders in de Bijbel gewoon beschreven. En uiteraard hebben ook Abraham, Sara, Hagar, Izaäk en Ismaël gewoon bestaan!

Beoefenaars van de allegorische exegese

We zagen hierboven al het grondwoord opdoemen waarvan het woord *allegorisch* is afgeleid. Ik gebruik dit woord als synoniem van typologisch. Sommigen proberen op een m.i. gekunstelde wijze tussen de begrippen allegorisch en typologisch te onderscheiden, maar dat acht ik niet zinvol. Bovendien weten we dat de vroegchristelijke schrijvers de beide begrippen als synoniemen, en dus door elkaar, gebruikten. In het Griekse NT komt *allègoreoo* overigens alleen voor in Gal.4:24.

Philo

De allegorische exegese (uitleg) was door Plato al toegepast op de verhalen van Homerus, door de Latijnse grammatici op Vergilius en door de Neoplatonisten op de heidense mythen. Een beroemd beoefenaar van deze manier van uitleggen was de orthodoxe Jood Philo van Alexandrië (ong. 20 v.C.-25 n.C.). Volgens hem moet de Pentateuch op een allegorische manier uitgelegd worden. De slang uit Genesis 3 bijvoorbeeld is voor hem een symbool van het genot. Abraham die vertrekt uit zijn land staat voor de

ziel die zich bevrijdt van het lichaam. Ook het vertrek van het Joodse volk uit Egypte wordt geïnterpreteerd als het verlaten van het lichaam door de ziel. De ondergang van het leger van de farao is de ondergang van de hartstochten. Overigens hield hij zeker vast aan de letterlijke betekenis van de tekst, maar hij vond de allegorische betekenis de belangrijkste. Hij formuleerde een soort methode die het de lezer mogelijk maakt te herkennen wanneer een allegorische uitleg vereist is. Daarbij denkt hij aan: de verdubbeling van een zin, wijdlopiegheid van de tekst, herhalingen en getallensymboliek (een is het getal van God, twee is verdeeldheid, het schepsel, de dood; drie is het lichaam, of God en zijn macht, enzovoorts).

Origenes

De eerste kerkvader die allegorische exegese bedreef, was Origenes van Alexandrië (ong. 185-254). Allegorische exegese is, mede naar aanleiding van Origenes' werkwijze, door een Engelse geleerde ooit treffend omschreven als '*a convenient method of interpretation by which anything whatever can be made to prove anything whatever*', of, iets korter: '*It could, and did, make anything mean anything*'. Simpel gezegd: alles kon alles betekenen, als de creatieve fantasie maar groot genoeg was! Origenes heeft de invloed van Philo ondergaan en was daarom zeer gecharmeerd van deze vorm van Schriftuitleg. Hij ging er behoorlijk ver in. Veel gedeelten uit het Oude Testament konden volgens hem helemaal geen letterlijke, historische betekenis hebben: '*Het is onzin te geloven in een eerste, tweede en derde dag met een morgen en een avond, omdat er nog geen zon was. Het is onzinnig te geloven dat God als een tuinman een tuin plantte, daarin wandelde, en dat Adam zich onder een boom verborg: niemand gelooft dat dit een werkelijk gebeurde geschiedenis is. Hier worden verborgenheden gesymboliseerd (...). Er zijn ontelbaar veel gedeelten die men niet letterlijk moet opvatten, al zijn ze beschreven alsof ze werkelijk zijn gebeurd*' (Origenes, *De principiis* IV 3,1). Origenes verdedigde de noodzaak van deze wijze van Schriftuitleg met een beroep op de woordelijke inspiratie van de Heilige Schrift. Het kon daarom niet waar zijn dat de letterlijke tekst soms aanstootgevend was of onmogelijk leek: daarachter moest wel een diepere zin schuilgaan. Alles had volgens hem een geestelijke, maar niet alles een historische betekenis.

Ambrosius van Milaan

Een andere grootmeester in het bedrijven de allegorische

exegese was Ambrosius van Milaan (339-397)¹. Zijn orthodoxie bewaarde hem voor de extremen van zowel de spitsvondigheid van Philo als de vaak volledig van historiciteit van de tekst losgezongen allegorische exegese van Origenes. Voor Ambrosius was de allegorische exegese een van de drie manieren waarop men de Schrift kan uitleggen:

1) letterlijk, oftewel natuurlijk; voorbeeld: het boek Genesis, omdat daarin beschreven wordt hoe de hemel, de wereld en alle zeeën en landen zijn geschapen;
2) moreel (d.w.z. lessen voor het leven); voorbeeld: het boek Deuteronomium, omdat daarin staat hoe het leven in overeenstemming met de wet gestalte krijgt;
3) mystiek, oftewel allegorisch; voorbeeld: het boek Leviticus, omdat daarin de diepere betekenis van het priesterschap is vervat.

Daarom heeft Salomo, aldus Ambrosius, zich met zijn boeken op precies deze terreinen begeven: met Prediker op het natuurlijke terrein, met Spreuken op het morele terrein, en met Hooglied op het mystieke terrein - oftewel: Hooglied is een boek dat ook allegorisch moet worden uitgelegd. De drie betekenissen (terreinen) kunnen ook tegelijkertijd voorkomen, zoals in de Psalmen.

Wat bij Ambrosius geen rol speelde om allegorisch te gaan uitleggen, was dat de letter van de tekst te aanstootgevend zou zijn om deze letterlijk te lezen. Bij hem was het niet, zoals sommige geleerden toch volhouden, de behoefte problematische passages 'weg te verklaren' dan wel tekstuele problemen op te lossen. Wat voor passages waren dat dan die niet door Ambrosius, maar wel door anderen uitsluitend allegorisch werden uitgelegd omdat ze nooit in werkelijkheid zouden hebben kunnen plaatsvinden? Daarbij moet u denken aan de dronkenschap van Noach, de relatie van Abraham met Hagar of die van Boaz met Ruth, Gideons gebrek aan geloof, Jobs vervloeking van zijn geboortedag en het dansen van David. Ook Ambrosius legde deze passages allegorisch uit – maar steeds als een verdieping, en extra dimensie naast de letterlijke interpretatie. Hoe deed hij dat bij de genoemde passages?

■ Noachs dronkenschap: Noach heeft zeker wijn gedronken, maar zijn dronkenschap was niet zozeer voortkomend uit teveel wijn, maar had een bijzonder karakter. Noach was niet vervuld van de wijn, maar van de Hei-

¹ Zie over de allegorische exegese door Philo, Origenes en Ambrosius uitvoeriger mijn dissertatie *Ambrosius van Milaan en de Geschiedenis*, Amsterdam 1983, pp.31-49.

lige Geest. Zijn blijdschap was geestelijk. Elders is Ambrosius duidelijker en schrijft hij over Noachs roes van dronkenschap als gevolg van ledigheid.

- Abrahams omgang met Hagar was volgens Ambrosius een bewijs van zijn zwakheid. Voor de allegorische exegese hiervan citeert hij Gal.4:21-24. In aansluiting daarop merkt hij op dat wat een zonde lijkt, een geheimenis was, waardoor geopenbaard werd wat in later tijd gebeuren zou. Daarnaast verontschuldigt Ambrosius Abraham door eerst te wijzen op het *moment* waarop hij omgang met Hagar had en vervolgens op het *motief* waarmee hij dit deed.
- De relatie van Boaz met Ruth: wat Ambrosius over de letterlijke geschiedenis zegt, is vreemd te noemen. Hij zegt: 'Het is een eenvoudige geschiedenis, maar het zijn diepe geheimenissen; want er gebeurt iets, maar er wordt iets anders verbeeld. Want als wij volgens de letter de betekenis verdraaien (!!), is er bijna schaamte en huivering in het woord als wij ons begrip en denken richten op de gebruikelijke lichamelijke omgang. Er werd echter bedoeld op Hem die zou voortkomen uit de Joden, uit wie Christus naar het vlees is, die het zaad van zijn naaste, dat is van het dode volk, door het zaad van de hemelse leer weer opwekte, aan wie de geestelijke voorschriften van de wet de huwelijksschoen om zich met de kerk te verenigen, verschaften'². Ondanks deze opmerkelijke allegorische uitleg, die hij duidelijk meer waardeert dan de letterlijke geschiedenis – wie zich daartoe beperkt, verdraait de tekst, aldus Ambrosius – spreekt hij elders vol respect over Ruth die als gevolg van haar heilige en onbesmette karakter boven de wet verheven was, daar de wet bestemd is voor goddelozen en zondaars. Hij zegt daarbij: 'Zij is een beeld van ons die uit de volken verzameld en bij de kerk gevoegd zijn'³. In feite verdedigt Ambrosius Ruth door datgene in haar geschiedenis dat kennelijk als aanstootgevend werd ervaren, uit te leggen als iets dat een diepere betekenis had.
- Was Gideons vragen om een teken een gebrek aan geloof? Volgens Ambrosius vroeg hij om een teken, niet uit ongelooft, maar omdat hij vooruit zag. De allegorische uitleg van de geschiedenis is de rechtvaardiging van Gideons vraag. Over de gebeurtenissen met het vlies

schrijft Ambrosius: 'De dauw op het vlies was het geloof in Judéa, omdat Gods woorden neerdalen als dauw'.

Elders schrijft hij dat Gideon zelf wist waarvan het aanvankelijk bedauwde vlies sprak, namelijk van het oud-testamentische Israël, en ook wist hij waarvan het droge vlies en de bedauwde aarde spraken, namelijk van een onvruchtbaar Israël naast de kerk.

- Job heeft inderdaad zijn geboortedag vervloekt, maar dat deed hij vanwege de allegorische betekenis van deze daad: daarmee vroeg hij om de komst van een geestelijke dag, namelijk die van zijn wedergeboorte. De vervloeking wordt allegorisch (in dit geval profetisch), en daarmee positief geduid.
- Davids dansen voor de ark was een waarneembaar historisch feit. Dansen is voor Ambrosius op zichzelf een uiting van verwijfdheid en losbandigheid. In dit specifieke geval klopt dit niet: Davids dansen had een bijzondere religieuze betekenis, namelijk het tonen van geestelijke vreugde. Michal zag slechts aan wat voor ogen was, en maakte zo een kapitale beoordelingsfout. Kleine kanttekening: deze geschiedenis wordt niet allegorisch geduid. Hij staat daarom ten onrechte in het rijtje geschiedenissen waarvan men zegt dat er via de allegorische exegese het aanstootgevende karakter aan werd ontnomen. Ambrosius wijst er slechts op dat Davids dansen een religieuze achtergrond had, meer niet.

Tenslotte: toch typologie

In een aantal personen zag Ambrosius duidelijk typen van Christus. Het gaat om o.a. Adam, Abel, Noach, Aäron, Izaäk, Jacob, Jozef, Mozes en Salomo; het Oude Testament wijst door deze typen heen naar het Nieuw Testament, naar Christus. De eenheid van beide testamenten kwam zo naar voren. Die eenheid ziet Ambrosius ook in combinaties van broers of vrouwen. Voorbeelden van dergelijke 'paren' zijn Izaäk-Ismaël, Sara-Hagar, Jacob-Ezau. V.Hahn⁴ wijst op de volgende belangrijke punten:

1. Telkens is tussen beide leden van het paar een *tegenstelling* aanwezig, die wijst op de tegenstelling tussen Oude en Nieuwe Testament, synagoge en kerk, Joden en heidenen.
2. Steeds treedt een belangrijke verandering, een *verwisseling* op van de heilssituatie: de zegen gaat van de Joden naar de heidenen.

² A.w., pp.41-42.

³ A.w., p.42.

⁴ V.Hahn, *Das wahre Gezetz. Eine Untersuchung der Auffassung des Ambrosius von Mailand vom Verhältniss der beiden Testamente*, Münster 1969, p.134v.

3. Het accent ligt op de *heilsgeschiedenis*.

4. De heilsgeschiedenis is, ondanks de daarin te onderscheiden periodes, een *eenheid*, die Oude en Nieuwe Testament verenigt.

Probeert u deze geschiedenissen ook eens zo te lezen! Het allegorisch uitleggen van de Bijbel, het zoek naar typen,

is een verrijkende bezigheid. Deze manier van uitleggen is niet bij Paulus gestopt en vervolgens pas in de 19^e eeuw weer opgepakt, maar is ook in de eerste eeuwen door diverse auteurs, ook in de Middeleeuwen, toegepast.